

Hegyi Ádám

„...azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanácsos...”

Az olvasás és a vallásellenesség kapcsolatai a Békés-(Bánáti) Református Egyházmegyében 1781 és 1821 között

(Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények kiadványai, ISSN 2064–6909)

Tervezett megjelenés, 2017. október

Vajon milyen olvasmányra mondhatták azt a 18. század végén Délkelet-Magyarországon, hogy azt nyilvános helyen olvasni és terjeszteni nem szabad? Talán az államhatalom a francia forradalom és a napóleoni háborúk hatására valamilyen államellenes összeesküvés nyomaira bukkant volna? Igaz, hogy ez is elképzelhető, és a korszak történetét ismerők bizonyára sok olyan esetet tudnának felsorolni, amelyet a magyar jakobinusok mozgalmával hoztak összefüggésbe, de ebben az esetben nem erről van szó, hanem arról, hogy akadt egy olyan ember, aki a korabeli református tanítói (rektori) életmódhoz képest igen eltérően viselkedett: Fábián János békési működését nagy botrányok kísérték. Valószínűleg a kálvinista tanítói karban nem ő volt az egyedüli, aki tanítás helyett talált magának érdekesebb elfoglaltságot is. Az viszont már egyáltalán nem volt általános, hogy a rektor a tanítási időt valamilyen (talán francia?) műnek a fordításával töltötte. Ezért a tettéért valószínűleg még nem került volna börtönbe, de Fábián a békési jámbor lakosság között egy közösséget is megszervezett, amelyben azt hirdette, hogy a Biblia megalkotása csak emberek műve, a vallás csak emberi kitaláció, ezért semmilyen hittétel nem bizonyítható, Jézus nem Isten fia és a valódi valláshoz leginkább az antitrinitáriusok állnak a legközelebb. A felvilágosodás századában Magyarországon az ilyen kijelentések nemcsak az egyház, hanem a világi hatóságok rosszallását is kiváltották, ezért Fábiánt bebörtönözték. Alig egy év múlva szabadult, de egyáltalán nem tanult a történetekből, mert ott folytatta, ahol abbahagyta. 1797-ben Gyuláról elindult Debrecen felé. Útja során több településen is megállt, ahol tovább hirdette tanait. A körösladányi tanítónak átadott egy kézzel írt kátét, amelyben a nemesi kiváltságok eltörlése, a köztelherviselés és a természeti vallás bevezetése mellett érvelt. Természetesen ezért a tevékenységéért ismét börtönbe került, ahol már nem folytatta tovább radikális gondolatok terjesztését, mert megőrült.

A történeti kutatások mára már tisztázták, hogy Fábián nem állt közvetlen kapcsolatban a jakobinus mozgalommal, de Békés vármegye vezetői mindenesetre veszélyes embernek tartották, ezért igyekeztek megakadályozni, hogy gondolatai széles nyilvánosság előtt ismertek legyenek. Könyvünk címében szereplő idézet erre a szituációra utal, mert a vármegye nemesi közgyűlése igyekezett azt meggátolni, hogy bárki is elolvassa Fábián kátéját. A nemesi közgyűlés erről határozatot is hozott, amely teljes egészében így szólt:

„Közöltetvén a jelentést tévő Fő Notarius Úr által, ezen kathe forma irás már előre V(ice) Ispány urral is, mivel az oly veszedelmes principiumokkal telyes, hogy azt közönséges helyen fel olvasni éppen nem tanácsos, tehát végeztetik: hogy az azonnal irattasson le kétszer és a maga eredeti valóságában küldtessen fel, a Felsőleges Királyi Hertzeg Nádor Ispányhoz...”

Mivel Fábrián esete egyáltalán nem volt általános, a Tisztelt Olvasóban nyugodtan felmerülhet a kérdés: Hogyan lehet egy egész egyházmegye olvasmányműveltségét a vallásellenesség szempontjából megvizsgálni? Valóban jogos a kérdés, hiszen ha a 18–19. század fordulóján jelentős társadalmi méreteket öltött volna a vallásellenesség, akkor arra a történettudomány már felfigyelt volna. Mégis a legtöbb kézikönyv és összegző munka azt állítja, hogy a felvilágosodásban gyökerezik az a változás, amely Európában a mai vallásgyakorlást jellemzi. Pierre Chaunu ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy a felvilágosodás végére egyértelműen lezárult a keresztény egyház társadalomformáló szerepe, viszont ezzel a kor embere nem volt tisztában.

Chaunu szerint a felvilágosodás újradefiniálta az embernek Istenhez való viszonyát, de nem zárta ki abból Istent, csak új törvényt alkotott a viszony leírására. A radikális felvilágosodásban viszont megjelent a materializmus, amely már Istentagadó és vallásellenes volt, de a hatása nem volt olyan nagy a 18. században, hogy ez határozta volna meg teljes egészében a felvilágosodás jellemzőit. Ráadásul a vallásellenesség Nyugat-Európán elég eltérő eredményeket ér el, hiszen például a Német-Római Birodalomban kevésbé volt radikális a vallásellenesség: az isteni kinyilatkoztatást viszonylag kevesen tagadták meg. Ezzel ellentétben Franciaországban több olyan filozófus is működött, akik Isten halálát nyíltan hirdették. Tudjuk, hogy a felvilágosodás századában a vallásellenesség összekapcsolódott a vallási közömbösség terjedésével, viszont a kettő nem tekinthető egymás szinonimájának, mert az érdektelenség nem feltétlenül jelenti az Istentől való elfordulást. Mindenesetre tény, hogy a vallási közömbösség igen eltérő és folyamatosan változó volt a 18. századi Európában. Például Angliában az értelmiségi elit 5-20%-a tekinthető közömbösnek, de ez az arány folyamatosan változott, amelyet a vallási ébredések erősen befolyásoltak. Franciaországban is megállította a közömbösség növekedését a hitbuzgalmi mozgalmak fellendülése, de mégis a közömbösség lassan, de folyamatosan nőtt. A népi vallásosság terén viszont másként alakult a helyzet. Angliában a 18. század elején a népi vallásosságban is tetten érhető volt a vallástól való elfordulás, míg a Német-Római Birodalomban és tőle keletre egyáltalán nem lehet ilyet megfigyelni.

A szerző 2013-ban az Egyháztörténeti Szemlében körvonalazta, hogyan lehetne a Békési Református Egyházmegye olvasmányműveltségét és a vallásellenes mozgalmak elterjedését együttesen vizsgálni. Ebből kiindulva könyv azt próbálja bemutatni, hogy a Békési Református Egyházmegyében átalakult-e a vallásgyakorlás. Amennyiben kimutathatóak ilyen jelek, akkor azok mennyiben a radikális felvilágosodás hatására jöttek létre? A műveltség és a közvélemény alakulását jelentősen befolyásolták az emberek olvasmányai, ezért az olvasmánytörténet módszertanát érdemes összekapcsolni a vallásellenes mozgalmak elemzésével. Békés vármegye nemesi közgyűlésének reakciója nagyon jó példája ennek, mert a veszélyes gondolatok terjedését úgy kívánta megakadályozni, hogy megtiltotta azok elolvasását.